

HALİL HALİD BEY

Halil Halid Bey son dönem Osmanlı mütefekkirlerinden olup çok sayıda eser kaleme almıştır. Uzun yıllar İngiltere’de kalan ve Cambridge Üniversitesinde hocalık yapan Halil Halid Bey II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İstanbul’a dönmüş ve Ankara mebusu olarak Meslis-i Mebusan’da görev yapmıştır. Said Halim Paşa’nın isteği üzerine kabul ettiği Bombay Büyükelçiliği vazifesini deruhte etmiş, Mütareke akabinde Darülfunun başta olmak üzere çeşitli kurumlarda ders vermeye devam etmiştir. Türkçenin yanısıra İngilizce ve Almanca yazdığı yazılarla imparatorluğun son demlerinde kurtuluşu arayan bir münevver portresi çizmiştir. Doğu-Batı ilişkileri, emperyalizm, hilafet, Türk-Arap münasebetleri ve Türk-İngiliz ilişkileri onun çalışmalarının ana konuları arasındadır.

Halil Halid Bey

BİR TÜRK’ÜN RUZNAMESİ

BİR TÜRKÜN RUZNAMESİ

III KUTADGU / KÖK - İNSAN - HATIRAT

Yayınevi Editörü : Ramazan Serhat Aslan
Yayın Yönetmeni : Muhammed Yaşin Can
Yayınevi Ser. Nu. : 53697

ISBN | 978-625-95162-2-6

Kutadgu Yayınları'nın 21. eseridir.

Halil Halid tarafından kaleme alındı.
Recep Yılmaz İngilizceden tercüme edildi.
Ramazan Serhat Aslan editörlüğünü üstlendi.

Kapak **Alaaddin Şahin** tarafından tasarlandı.
Mizanpaj **Bilal Şenel** tarafından yapıldı;
metinde 11 punto Baskerville fontu kullanıldı.

1. Baskı, 1. Edisyon, Kasım 2024, İstanbul
© Eserin tercümeden doğan yayın hakları Kutadgu Yayınları'na aittir.
Baskı, Enes Basın Yayın Matbaacılık Ltd. Şti. (Mat. Ser. Nu: 45822)

III KUTADGU

Aziz Mahmud Hüdayi Mah. Tepsi Fırını Sok. No:9/3
Üsküdar/İstanbul
0 850 304 17 58
kutadgu.com.tr
iletisim@kutadgu.com.tr
@kutadgu_m (twitter, instagram, youtube)

İÇİNDEKİLER

<i>Sunuş</i>	9
Önsöz	11
I. BÖLÜM	
ANADOLU'DAKİ MEMLEKETİM	13
II. BÖLÜM	
MEKTEPTE ve HAREMDE	25
III. BÖLÜM	
HAREM ve DOĞU'NUN KADINLARI	39
IV. BÖLÜM	
İSTANBUL'A GİDİP TAHSİLİME DEVAM EDİYORUM.....	55
V. BÖLÜM	
YENİ BİR MESLEK VE MECBURİ ASKERLİK MESELESİ	67
VI. BÖLÜM	
TÜRKİYE'DEKİ DÂHİLİ TEHLİKELER	79

VII. BÖLÜM	
YENİ BİR KIYAFET ve YENİ BİR MESLEK.....	89
VIII. BÖLÜM	
BÂB-I ÂLİ ve YILDIZ KÖŞKÜ	99
IX. BÖLÜM	
CUMA SELAMLIGI	107
X. BÖLÜM	
SULTAN'IN SİYASETİ.....	113
XI. BÖLÜM	
JÖN TÜRKLERLE MÜCADELE	121
XII. BÖLÜM	
İNGİLTERE ve HALİFE	131
XIII. BÖLÜM	
ANADOLU'YA SON ZİYARET	137
XIV. BÖLÜM	
HAMAMDAKİ HAFİYE.....	145
XV. BÖLÜM	
İNGİLTERE'YE FİRAR	153
XVI. BÖLÜM	
GERİ DÖNÜŞ VE İKİNCİ FİRAR.....	163

Sunuş

Halil Halid. Ankaralı, Mekteb-i Hukuk mezunu, uzun yıllar Cambridge Üniversitesinde eğitim vermiş ve Osmanlı Dışişle-rini temsilen Londra ve Bombay gibi şehirlerde görev yapmış bir isim. Osmanlı'nın son dönemlerinde, o çalkantılı dünyada kafası berrak bir münevver portresi çizen; bilhassa Doğu-Batı ilişkileri, sömürgecilik, medeniyet krizi ve Türkiye'nin mevcut ahvali üzerine kafa yormuş bir münevver.

Bugün çağdaşı isimlere nazaran ismini ve eserlerini çok az bildiğimiz Halil Halid bu kitabında hayatının gençlik ve yetişkinlik yıllarını bize anlatıyor. Ankara'dan İstanbul'a, İstanbul'dan Londra'ya uzanan bir hayatın anlatımı. Kitap, Halil Halid'in hayatının ilk safhasını teşkil ediyor. Sıkı bir Abdülhamid muhalifi, Türkiye'nin eğitim düzeni ve bürokrasisi-ne yönelik derin bir sorgulama ve hayatın sair alanlarına dair yorumlar, tasvirler. 1903 yılında, Londra'da İngilizce olarak kaleme aldığı bu hatırat, Halil Halid'in diğer eserlerini de düşündüğümüzde onun sıradan bir kalıba konulamayacağını, tipik bir muhalif olmadığını belgesi niteliğindedir.

Bir Türkün Ruznamesi ile Kutadgu Halil Halid Külliyyatı-nın ikinci eserini siz okurlarımıza sunmuş oluyoruz. Bu seri kapsamında, Halil Halid'in tüm kitap ve makalelerini bir araya getirmeyi ve Osmanlı son döneminin bu az bilinen münevverini bir miras bilinciyle okurlarımıza hatırlatmak istiyoruz. Halil Halid'in Türkçesine yakışır bir üslupta bu tercüme-yi gerçekleştiren Recep Yılmaz'a bilhassa teşekkür etmek istiyorum.

Kutadgu'da nice kitaplarda görüşmek üzere, iyi okumalar.

R. Serhat Aslan

SUNUŞ

Önsöz

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı sorunlarda hiçbir Batılı devletin İngiltere'den daha fazla payı olmamasına rağmen, Türkiye, Batı Avrupa'nın başka hiçbir ülkesinde İngiltere'deki kadar yanlış anlaşılmamıştır. İngiliz ahabplarım pek çok kez, Türkiye hakkında bir Türk'ün nokta-i nazarından bir kitap kaleme almamı istediler ve bu hususta bana iki tavsiyede bulundular. İlki ayrıntılı bir kitap yazmam yönünde, ikincisi ise ayrıntılara girilmemiş küçük bir kitap yazmam yönündeydi. İlk tavsiyeye uymam mümkün değildi, zira kendimi mühim ve teknik bir kitap yazma kabiliyetine sahip görmüyordum. Dahası, ayrıntılara boğulmamış küçük bir kitabın okur kitesinin daha büyük olacağını ve bu sayede İngiltere'de Türkiye hakkında hakim olan yanlış kanaatlerin bir kısmını bir nebze de olsa bertaraf edebileceğimi düşündüm. Buna binaen, seyahat yazıları şeklindeki bu küçük kitabı yazdım ve *Bir Türk'ün Ruznamesi* ismiyle neşrettim. Böylelikle Türkiye ile alakalı pek çok konu hakkında az da olsa konuşabilmiş oldum. Münekkitler bu kitapta, üzerinde kendi fikirlerini beyan edebilecekleri başka hususlara rastlayabilirler fakat beni, adı samî bilinmeyen bir adamın sıkıcı tecrübelerinin, efkâr umumiyenin ilgisini çekmeyebileceği hakikatinden bîhaber olmakla itham edemezler.

Kitabın kadınlarla alakalı bölümünde, bir müddet evvel *Queen* ve *Lady* isimli Londra mecmualarında neşredilen ve benim de katkıda bulunduğum iki makaleden birkaç paragrafi iktibas ettim. O makalelerin editörlerine yazıları burada kullanmama müsaade etme nezaketini gösterdikleri için teşekkürlerimi sunarım.

Halil Hâlid

I. BÖLÜM ANADOLU'DAKİ MEMLEKETİM

Bendeniz Anadolu'nun kadim kasabası Ankara'da doğdum. Ankara sadece uzun tüylü kedileri ve keçileriyle meşhur olmakla kalmayıp, tarihi ve arkeolojik açıdan da mühim bir yerdir. Tabii olarak, çocukluk senelerime ait anılarım ve gelişigüzel ruznamemin sayfaları Ankara ile başlamaktadır. Anadolu'nun arkeolojisini ve İncil'deki tarihini araştırmakla meşgul olan ilim adamları bu kasabanın çok eskiden, bir zamanlar Anadolu'yu mesken tutmuş olan Keltlerin göçebe bir taifesinin ana merkezi olduğu neticesine varmışlardır. Ancak burası daha sonraki nesillerde Doğulu istilacılar tarafından fetholunup zapt edilmiştir. Hatta günümüzde dahi fark edilmektedir ki, vilayetimizin ahalişi ile özellikle Güney ve Doğu Anadolu vilayetlerinde yaşayan insanlar arasında hem mizaç hem de vücut yapısı bakımından farklar mevcuttur. Bu hususu dile getirmekten muradım, kendi soyumu bir Avrupa ırkına isnat etmeye çalışmak değildir. Farkındayım ki, İngiltere'de pek çok insan Doğulular mevzubahis olduğunda anlayışsızdır, hatta suizan sahibidir. Baba tarafından dedelerim Orta Asya'dan gelmiş ve evvela İran'ın Horasan vilayetine yerleşmişler. Fakat Arap peygamberinin Sünni akaidinin müntesipleri oldukları için, orada Şii Müslümanların zulmüne maruz kalmışlar. Batı Asya tarihinde, dinî düşmanlıklar neticesinde Şii Müslümanlar ile Sünni Müslümanlar arasında pek çok kanlı hadise cereyan ettiği kaydedilmiştir. Dedelerim nihayet, yüz elli seneden uzun bir müddet evvel Anadolu'ya göçmek mecburiyetinde kalmışlar ve orada daha bir teveccühle karşılanmışlar.

Dedemin babası, Halvetî tarikatı şeyhiymiş. “Halvetî” kelimesi “inzivaya çekilerek ibadet eden kimse” demek... Bu isim tarikatın katı kaidelerinin birinden, yani ayinlerin dışarıdaki ahaliye gösterilmemesi şartından ileri gelmektedir; tabii bu, münafıklığa mani olmak için alınmış bir tedbirdir. Tarih araştırmaları, tarikatın temelinin Muhammed’in damadı Ali’ye dayandığını gösteriyor. Anadolu’ya yerleştikten kısa bir müddet sonra şeyhin müritlerinin sayısı sekiz bine dayanmış ve civar vilayetlerin tamamından hacılar şeyhin dergâhına sökün etmiş. Şeyhin ismi Anadolu’da ve Suriye’de teşrif edildiği gibi, o zamanlar Mısır’da neşredilen kitaplarda da tazimle zikredilmiş. Onun *Mehdi* gibi biri olduğu sanılmı-
şın; “Mehdi” ismi İngiltere’de, Sudan’da mehdilik iddiasında bulunan şahıs münasebetiyle bilinmektedir.¹ Zaman geçtikçe Batı Asya’da ve Afrika’nın Kuzey yarısında bu türden pek çok Mehdi yahut “Mesih” zuhur etti. Bunlar dünyevi güç ve ikbal elde etme ihtiraslarını gizlemek için kendilerini böyle kutsal isimlerle gizliyorlardı.

Dedemin babası onca müridi olmasına rağmen kendisine en yakın sofularla birlikte tam bir inzivada yaşamış. Zamanın Osmanlı Hükümdarı ondan haberdar olunca bir ulak göndererek, Ankara ile Karadeniz kıyısı arasındaki Çerkeş² isimli küçük kasabada bulunan dergâhına ihsanda bulunmak istediğini bildirmiş. Dedemin babası böyle bir dünyalık almayı reddetmiş ve eskiden aile efradımızın naklettiği keramete göre, ulağın gözünün önünde asasıyla duvara vurmuş ve o anda duvardan kıymetli madenler dökülmeye başlamış. Şeyh, sonradan sadık müridi olan ulağa böyle dünyalıklara

1 Yazarm, Sudan’da kendisini Mehdi ilan eden dinî lider Muhammed Ahmed İbnü’s-Seyyid Abdullah ile İngiltere’nin başını çektiği koalisyon arasında 1881-1899 seneleri arasında yaşanan harpten bahsettiği düşünülmektedir. (Ç.N.)

2 Günümüzde Çankırı ilinin ilçesi. (Ç.N.)

ihtiyacı olmadığını söylemiş. Ben gençken onunla alakalı bir menkıbe daha anlatılırdı. Evimizde babamın namaz kılarken seccade niyetine kullandığı büyükçe bir geyik postu vardı. Sık sık işitmişimdir ki o post dedemin babasının, o mübarek zâtın Ravza-i Mutahhara’da Cuma namazı kılmak için her hafta Anadolu’daki evinden Mekke’ye³ gitmek için bindiği geyiğin postuymuş. Çocukken bu efsanelere inanıyordum elbette. Fakat şu anda hiçbir yorum yapamam. Bizim Doğulu tarihçiler, nakledilen fevkalade hadiseler için “*müddei iddiasını ispatla mükellefir*” sözünü sık sık kullanır. Ben de onların izinden gidiyorum. Ancak o geyik postunun ve faydalı asanın bize miras kalmamış olması benim için her daim büyük bir üzüntü kaynağı olmuştur.

Tarikata girdiği ilk zamanlarda fikirleri babasının fikirleriyle uyuşmayan dedem, şeyhin müridi olmamış ve şeyh, tarikat kaidelerinin dergâhta daha fazla kalmasına cevaz vermediğini dedeme söylemek mecburiyetinde kalmış. Dedem oradan ayrılp Ankara’ya doğru yola çıkan küçük bir kervana iştirak etmiş ve nihayet Ankara’ya yerleşmiş. Ankara deveyle dört günlük mesafedeymiş. Ankara o zamanın ilim merkeziymiş ve Hacı Bayram-ı Velî isminde bir evliyanın meşhur türbesi oradaymış. Hacı Bayram-ı Velî’nin kabrini her sene binlerce hacı ziyaret eder. Dedem kasabada kimseyi tanımadığından nafakasını temin edecek bir iş bulamamış. Türbeye gidip evliyanın kabri başında namaz kıldıktan sonra efkâra dalmış ve oracıkta uyuyakalmış. Rüyasında Hacı Bayram-ı Velî’yi görmüş; evliya ona ismini ve okuma yazma bilip bilmediğini sormuş. Dedemin ikinci suale verdiği cevaptan tatmin olmayan evliya ona derhal bir ders vermiş. Dedem uyanınca türbeden dışarı çıkmış ve türbenin bitişiğindeki medreseye giren birkaç talebe görmüş. Onların

3 Ravza-i Mutahhara, Medine’dedir. (Ç.N.)

peşine düşmüş ve medresedeki müderrislerden biriyle sohbet etmeye başlamış. Bu eski usûl ilim merkezlerinde hocanın itibarı, derslerine iştirak eden talebelerin sayısıyla ölçülürdü. Müderris, o zamanlar çocuk yaşta olan dedemi sınıfına götürüp, diğer birkaç talebesiyle birlikte bir odaya yerleştirmiş. Dedem o medresede uzun seneler ilim tahsil ettikten sonra nihayet kelim, felsefe ve şerî hukuk hocası olmuş. Farklı camilerde Kur'an tefsiri üzerine hutbeler irat ederek ve büyük cemaatler toplayarak nam salmış. Anadolu'da benzer ilimlerle işğal eden pek çok âlim müşkül meselelerin halli için ona müracaat edermiş. Hükümdarın Ankara'daki temsilcisi dedeme nezaket ziyaretlerinde bulunmuş fakat o ömrü boyunca hiçbir devlet dairesinin kapısından içeri adım atmamış.

1808-1839 seneleri arasında hüküm süren Sultan II. Mahmud döneminde İstanbul'da, ülkenin her zümresinden mümtaz kişilerin davetli olduğu bir saray düğünü yapılmış. Sultan'ın, dedemin de talebesi olan hekimbaşısı (ki torunu halihazırda Osmanlı'nın Londra Sefareti'nde konsolostur), ismini davetli listesinde göremediği dedemi davet etmesi için hükümdara ricada bulunmuş. Bunun üzerine Anadolu'ya derhal bir ulak gitmiş ve dedemi alıp payitahta getirmiş. Düğünün şerefine sarayda, dinî erkân ve en mühim ulema için, yani ülkenin âlimleri için büyük bir ziyafet tertiplenmiş. Sultan II. Mahmud, bu din adamlarının cesaretini ve hasletlerini imtihan etmek için ilginç bir plan yapmış. Ziyafet esnasında hizmetliler içi kırmızı bir mayi ile dolu şişeler getirmişler. Birkaç muhafız da kılıçlarını çekmiş vaziyette davetlilerin arkasından gidip giriş kapısında durmuşlar. Bu durum karşısında şaşkına düşen misafirler tabii olarak bunun ne manaya geldiğini bilmedikleri için tedirgin bir sükûnet içinde neler olacağını beklemeye başlamışlar. Derken şişelerdeki mayininin

şarap olduğu ilan edilince dehşete kapılmışlar. Şarap! Müminlerin tek bir damlasına dahi dokunmasının katiiyen yasak olduğu iğrenç içki! Peygamber'in "bütün kötülüklerin anası" dediği zararlı sıvı! (Bu arada şunu izah edeyim ki, II. Mahmud imparatorluğu ıslah etmek istiyordu. Yaman düşmanlarından, yani yeniçerilerden kurtulduktan sonra sadece Avrupa'nın idari yöntemlerini değil, Batı'nın bazı geleneklerini ve hayat tarzlarını da benimsedi. Pek çok başka uygulamaya ilaveten, devlet memurlarının ve ordu mensuplarının Avrupai kıyafetler giymesi için ferman çıkardı. Bu siyaset, Anadolu'daki sarıklı sofular arasında endişelere ve şüphelere sebep oldu.) Şarap henüz ayık olan dini bütün hâzırunun önüne koyulunca şu hususların dile getirildiği bir anons yapılmış: "Sultan, Avrupa topraklarına hükmettiğinden ülkesini Frenklerle (Batı Avrupalı bütün milletlere bu isimle hitap edilirdi) daha ahenkli hale getirmeyi arzulamıştır ve tebaasının buna razı olmamasının imparatorluğun yıkılışını hızlandıracağı muhtemeldir. Dahası hükümdar, Frenklerden alınmış olsa dahi bağınaz batıl inançların ve yeniliklere yönelik itirazların yok olmasını istemiştir." Anons, şarap içmeyi reddeden misafirlerin, hükümdarın iradesine başkaldıran kimseler sayılacağı ikazıyla son bulmuş. Böylesi korkutucu bir seçenikle karşı karşıya kalan misafirlerin beti benzi atmış ve dilleri lâl olmuş; zira unutmamalı ki emri veren kişi, yüreklere korku salan yeniçerilerin dahi kökünü kazımış olan bir otokrattı. Ancak dedem oturduğu yerden hışımla kalkarak "Sultanımız Frenklerden taklit edilmeye layık başka meziyetler bulamadı mı?" demiş. Ayrıca dinin şarap içmeyi yasaklayan emrinin Sultan'dan daha yüce bir makam tarafından kendilerine verildiğini ifade etmiş. Sonra, orayı terk etmek üzere hizmetlileri ve muhafızları yara yara ilerlerken, bütün o komediyi perde arkasından seyreden Sultan Mahmud birdenbire mütebessim bir çehre ile içeri girmiş ve ak

sakallı, yeşil sarıklı zâtın korkusunu gidermek için, tebaasına din ve fazilet yolunda rehberlik edecek kişilerin cesaretini ve hasletlerini imtihan etmek niyetinde olduğunu söylemiş.

Sultan daha sonra dedemi huzura kabul ederek ondan şehzadelere (aralarında Kırım harbi esnasında Sultan olan Abdülmecid de varmış) Arapça dersi vermesini istemiş ve onu Şeyhülislam yapacağı vaadinde bulunarak İstanbul'a yerleşmesi için ısrar etmiş. Ancak dedem bu şerefi kabul etmeyerek Sultan'dan affını dilemiş ve ömrünün kalan günlerini köşesine çekilip ilimle meşgul olarak geçirmek istediğini söylemiş. Sultan'dan tek bir ricası olmuş; uzun seneler tahsil gördüğü medresenin müdürlük makamının kendisine verilmesi, bir de Sultan'ın medreseye tahsis ettiği arazilerden faydalanma hakkı...

Dedem memleketine dönünce, onun kanaatkârlığını anlayan ve takdir eden Sultan Mahmud kendi el yazısıyla Peygamber'in bir hadisini yazıp tezhip ettirmiş ve dedeme hediye olarak göndermiş. Mevzubahis hadisin tercümesi şöyledir: "Allah âlimin takvalı, kanaatkâr, mütevazı ve mahcup olanını sever." Ardından da dedemin talebini kabul etmiş ve arazilerden faydalanma hakkı mukavelesine, arazilerin dedemin soyundan gelenlere gayrimenkul olarak tevarüs etmesini sağlayan ilave bir hüküm koymuş; ancak bunun için, mirasçıların yirmi yaşına geldikten sonra dedemin âlim olduğu konularda alakalı mercilerin huzurunda imtihan edilerek mirasa hak kazanmaları şart koşulmuş. Sultan'ın, en kaliteli kağıda güzel bir şekilde yazılmış olan tuğralı fermanları hâlâ ailemizdedir. O araziler bana ve kardeşime kalmıştı fakat aksi yöndeki bütün hükümlere rağmen, medeni hakları yok saymasıyla ve insanlara zulmetmesiyle dikkat çeken mevcut Sultan'ın hükümdarlığı döneminde hepsi müsadere edildi.

Arazilerimizi geri almak için hükumete dava açtık, bütün paramızı on beş sene süren farklı mahkemelerde harcadık fakat muvaffak olma umudumuz yoktu; zira bir Türk şairinin de dediği gibi:

Kâdı ola da'vâcı vü muhzır dahî şâhid,
Ol mahkemenin hükmüne derler mi adâlet?⁴

Dedem seksen iki yaşında vefat edince, başıslanan araziler babama miras kaldı. Babam, kendi babası kadar tahsilli ve becerikli bir adam değildi. Tek erkek kardeşi devlet memuru olunca arazilerdeki hissesini kaybetti. Babam hayır hasenat işlerinde aşırıya kaçardı ve başkalarına yardım edeceğim diye hem kendi arazisinden elde ettiği gelirin büyük kısmını, hem de annemin hususi gelirin bir kısmını sarf etti. Hayırseverlik hususundaki müsrifliği nihayet ölçüyü o kadar aştı ki, makamları kendisinden yüksek yahut aşağı olsun fark etmez, bir sürü misafir davet etmeden yemek dahi yiyemez hale geldi. Babam sarhoş bir devlet memurunun canice saldırısı neticesinde ölünce, satamadığı başıslanmış araziler haricinde bize neredeyse hiçbir şey bırakmadı ve daha evvel de dediğim gibi, arazileri mevcut Sultan'ın hükümeti devraldı. Annemin mal varlığının büyük kısmına dokunulmamış olması bizi epey rahatlattı. Bereket versin ki babam onları saçıp savurmamıştı.

O sarhoş devlet memuru babama saldırıp ölümüne sebebiyet verdiği dokuz yaşındaydım. Hadise şöyle oldu: Bir akşam birkaç kadın annemi ziyarete gelmişti. Doğu'da adetimiz olduğu üzere kadınlarımızı kati surette mahrem saydığımız için, babam yüzü peçeli misafirler gelmeden evvel evden çıktı. Akşamı bazı arkadaşlarıyla geçirmek üzere benim de kendisiyle gelmemi istedi ve o sarhoş adamı orada gördük.

4 Ziya Paşa, *Terkib-i Bend*, VI. (Ç.N)

Babam sarhoşluktan ve sarhoşlardan iğrenir, zilzurna sarhoş olup bağıra çağıra şarkılar söyleyen biriyle aynı odada bulunmaya tahammül edemezdi. Derken aralarında ağız dalaşı başladı. Adam babama saldırıp uzun, ak sakalından tuttu. Babam saldırganı iterek kendisinden uzaklaştırdı ve bunu yaparken yanlışlıkla başparmağını ağzına soktuğu sarhoş herif tarafından fena şekilde ısırıldı. Anadolu bazı eski medeniyetlerin beşiği olmasına rağmen, modern keşiflerin insanoğluna sunduğu imkanlardan istifade etmemiştir. Kasabamızda ilmî tahsil almış doğru dürüst bir cerrah olmadığı için babamın parmağı gerektiği şekilde tedavi edilmedi.

Yegâne hekimler umumiyetle, gerekli görüldüğü takdirde müşterilerine hacamat yapmayı da mesleklerine ekleyen berberlerdi. Hacamat eskiden Avrupa'da revaçtaydı ve Doğu'da hâlâ yaygın olarak tatbik edilmektedir. Memleketimde, muntazaman hacamat yaptırmanın bünyeyi temizleyeceğini düşünen ve bundan dolayı hacamat yaptıran çok fazla insan var. Yazın başı, taze meyve yeme mevsimi gelmeden evvel, hacamat için en uygun zamandır. Kan ya neşterle akıtılır yahut kollara ve bacaklara koyulan sülükler vasıtasıyla alınır. Babamın tedavisini yapanlar ihtiyar bir berber ile mütehasıs bir hacamatçıydı. En kaliteli merhemlerini kullanmalarına rağmen babamın parmağı her geçen gün daha da kötüleşti. Adamlar birbirlerinin cerrahlık becerilerine tenkit ediyorlardı. Hacamatçı bize, eskiden orduda cerrahlık yaptığını ve Kırım Harbi'nde düzinelerce yaralı askerin kolunu bacağına kesmiş olmakla iftihar ettiğini söyledi. Hiç şüphe yok ki, o talihsizlerin sonunda babamı da gönderdiği yere gitmelerini çabuklaştırmıştı. Ancak onca tecrübesine rağmen babamın kolunu kesmedi, oysa kesmesi ölümcül kangreni önleyebilirdi. Annemin o sarhoş memuru, kocasının katili olarak mahkum ettirme gayretleri menfi neticelendi. Adam sadece

birkaç ay hapis cezasına ve bize 500 sterlin tazminat ödemeye mahkum edildi.

Konunun biraz dışına çıkacağım için beni mazur görün. Kendi memleketimdeki cerrahlığın geri kalmışlığını biraz vurguladım fakat bunu söylerken Türkiye'de tıbbın hepten geri kalmış olduğunu kast etmiyorum. Hatta Türkiye bazı konularda dünyaya öncülük dahi etmiştir. Mesela, çiçek aşısı Türkiye'de keşfedilmiştir ve Edward Jenner⁵ daha ilk deneyini yapmadan seneler evvel Lady Mary Wortley Montagu'nun⁶ bu aşığı Türkiye'den İngiltere'ye götürdüğünü hatırlamakta fayda vardır. Lady Mary'nin gördüğüne göre aşı insanlardan alınan kanla yapılmıştı ancak *Târîh-i Cevdet'e*⁷ göre buzağıdan alınan kanla da yapılıyordu. Anadolu'nun kırsal bir aşiretinden gelip İstanbul'u ziyaret eden bir Türkmen, başka çocuklardan alınan kanın zerk edildiği çocuklar görmüş. Memleketinde kanın, inek sağanların parmaklarından alındığını söylemiş. Ayrıca kitapta, Lady Mary'nin o Türkmen'in söylediklerini işittiği ancak mektubunda⁸ bundan bahsetmediği yazmaktadır.

5 Çiçek aşısını bulan İngiliz doktor. (Ç.N.)

6 Osmanlı döneminde İngiltere tarafından İstanbul'a sefir olarak atanan Edward Wortley Montagu'nun eşi. (Ç.N.)

7 Ahmed Cevdet Paşa'nın Osmanlı tarihine dair meşhur eseri. 1188-1241 (1774-1826) seneleri arasındaki olayları kapsayan on iki ciltlik Osmanlı tarihi olup, türünün önde gelen eserlerinden biridir. (Ç.N.)

8 Lady Mary Wortley Montagu, 1 Nisan 1717 günü Edirne'den İngiltere'ye yazdığı mektupta şöyle diyor: *"Hastalıkla alakalı size öyle bir şey söyleyeceğim ki, eminim burada olmayı dileyebilirsiniz. Bizim memleketimizde çok yaygın ve ölümcül olan çiçek hastalığı, burada aşılamanın icadı sayesinde tamamıyla zararsız hale geldi. Her sonbaharda, sıcakların hafiflediği Eylül ayında bu aşılama kendilerine vazife edinmiş bazı yaşlı kadınlar var. İnsanlar, ailelerinden çiçek hastalığına yakalanmak isteyen kimse olup olmadığını öğrenmek için birbirlerine haber salıyor, bu maksatla ev toplantıları tertipliyorlar ve bir araya geldiklerinde (umumiyetle on beş-on altı kişi) yaşlı kadın elinde çiçek hastalığı buluşturulmuş maddeyle dolu bir ceviz kabuğuyla gelip hangi damarınızın delinmesini istediğinizi soruyor. Sizin gösterdiğiniz damarı büyüğe bir*